

Pest-budai vonatkozások egy régi énekes vígjátékban.

— 1834 —

A cenzúra-látta magyar és a bécsi kiváltságolt két színház által szállított színdarabok töltötték be az első magyar játékszínek műsorát. A színpad állandóan újdonságokkal jött elő, mert közönsége így követelte. A kisszámú közönség, ha egyszer megtöltötte a színházat — már el is fogyasztotta a darabot s a legritkább esetben kívánta másodszer látni a színicédulán — így hát a színházak állandóan vadásztak új darabokra.¹⁾

A vidéki kóbor társaságok, sőt még azok is, amelyek egy-egy nagyobb városban megültek — vagy a nagyon csekély számú és csak elvétve jelentkező helyi szerzőktől kaptak darabot vagy a pesti színjátszó társaságoktól. Nagyritkán előfordult az is, hogy a kiválóbbnak elismert vándor vidéki társaságok műsorából kapott a magyar színpad egy-egy művet, mellyel — a cenzúra engedélyével — a közönség elé merészkedtek.

A Pesten vagy Budán levő színjátszók műsorukat kényelmesen bővíthették. Itt volt a Pesti Városi Színház, a német Thália számára a legnagyobb és legszebb műzsatemlom Európa keletén. Az természetesen a bécsi udvari és nemzeti színház (ahogy akkorában a későbbi Burgtheatert nevezték) és a Kärntner Tor melletti színház műsorából látta el magát darabokkal. A pesti és budai színészek itt megismerhették az új, hatásosilag engedélyezett darabokat, és mivel akkor csaknem minden német színpadi művet nyomtatásban is megkaphatott az, aki olvasni kívánta, — így a darabot, melyet sem szerzői jog nem védett, sem írói tiszteletdíj nem terhelt, le lehetett fordítani a magyar theátrum közönsége számára, úgyhogy azt az érdeklődés mértéke szerint azonnal vagy rövid idő múlva színre is lehetett hozni.

Az 1833-ban Budára érkezett kassai színészek megkapták a város magisztrátusától az ekkor éppen üresen állott Várszínházat s a vármegyétől a biztosítást, hogy anyagi és erkölcsi támogatásban részük lesz. Itt játszottak 1833 július 7-étől kezdve több-kevesebb érdeklődés mellett egészen addig (1837 febr.), míg kilátás nyílt arra, hogy a közeljövőben valóra válik minden igaz magyar álma s reménye: megnyílik az első állandó pesti magyar színház.

E jeles társulat műsorának legnagyobb része természetesen idegenből átültetett darab. A négy és fél év alatt, amíg a budai színjátszó tár-

saság a pesti színház felépülésében bizakodva itt játszott, összesen háromszázkilencven darabot mutatott be közönségének. E darabok közül eredeti volt hetven, tehát körülbelül az egész műsornak csupán egyötöd része.

Az idegenből fordított darabok egy része a könnyebb fajsúlyú énekes játék vagy énekes vígjáték volt, amit a gondtalanságot áhító közönség a legszívesebben vett. E darabokat a színlap különféleképpen nevezi: énekes vígjátéknak, tündéri vígjátéknak, énekesjátéknak, melodramatikus vígjátéknak, sőt néha tüneményes énekes vígjátéknak, de talán leggyakrabban paródiának²⁾ (de még sohasem operettnek).

Ezek az énekes víg, leggyakrabban bohózatos darabok voltak a német publikumnak legkívánatosabb és így a német színház leggyakrabban játszott darabjai. A német közönség végig élvezve és végig kacagva a darabot, — utána annak szórakoztató, kellemes voltát szerte hirdette, híresztelte, a magyar közönség kíváncsiságát felébreszté, s az élelmes magyar színházigazgató maga ellen vétett volna, ha nem siet a német színház által akaratlanul is reklámozott darabot magyarul is színre hozni.

Így történt ez a bécsi Bäuerle háromfelvonásos zenés tündérvígjátékával (az eredetiben: Zauberparodie mit Gesang), melynek zenéjét Müller Vencel szerette s melynek címe az 1823. évi február 24-i pesti német színház bemutatóján ez volt:

Aline, oder Pest in einem anderen Weltteil.

Az eredetileg Bécsről szóló darab Pesten annak 1843. évi június 29-én lezajlott utolsó előadásáig a pesti városi színház színpadán ötvenegyszer került előadásra,³⁾ ami abban az időben nagy sikert, határozott közkedveltséget jelentett.

Az ilyen nagysikerű darabot a budaiak is látni kívánták, s a német társulat azt 1824 május 2-án Budára is átvitte. Az ötnegyed évi késlekedésnek megvolt a maga oka. A pesti előadás szerint ugyanis nem lehetett azt Budán bemutatni. Buda és Pest külön két város lévén, a pesti vonatkozások Budán nem keltettek érdeklődést, azért a darab pesti vonatkozásait át kellett írni Budára, illetve azok helyett budai viszonyokat kellett szóvá tenni. Így már a címében is változott és lett:

Aline, oder Ofen in einem anderen Weltteil.

A budai siker azonban távolról sem érte el a pestit, mert 1845 március 6-i utolsó előadásáig mindössze csak tizenötször került színre⁴⁾ (1832-től az 1839-i egy előadásig és 1839-től megint 1845-ig egyáltalában nem játszották).

A budai magyar színjátszó társaság látva a pesti állandó sikert, sietett a darabot lefordíttatni.

A társaság ugyan már korábbi időkből ismerte, hiszen Bécsben 1822 október 9-e óta igen nagy sikerrel játszották,⁵⁾ s a darab szövege, nemkülönben a Müller zenéje is közkezen forgott. A kassai társaság 1830 nyarán elhagyva főhelyét, útra kelt és július havát Mármaroszigeten töltötte, hol a társulat tagjai a hó 14. napján Bartha János hősszerelmes színésztársuk jutalmazására nagy előadást rendeztek, melyen

a közkedvelt Kotzebue egyfelvonásos vígjátékát a *Quäckereket* adták s végül egy látványos tablóval fejezték be az estét. A műsor e két száma között énekszám volt, melyet a színlap így hirdetett:

*Aline Dallos Játékból, egy Jelenés és kettős dall Dériné Asszony és Páli Ur által.*⁶⁾

Hogy a darab teljes egészében ment volna addig a társulatnál, arról nincsen tudomásunk, épenígy azt sem tudjuk, hogy a jelenést és duettet Déryné és Pály magyarul adták-e elő vagy németül, mert ez az utóbbi sem kizárt dolog, hiszen mindketten teljesen bírták e nyelvet. Sőt fel is tételezhetjük, hogy a bemutatott részt⁷⁾ épen Máramarosszigeten, ahol sok német élt, már azokra való tekintetből is németül énekelték. S ezt látszik bizonyítani az a tény is, hogy *Aline*-t a kassai társaságból kivált budai társulat majd csak akkor mutatja be, amikor a pesti német színészek azzal már nagy sikert arattak s azt sűrűn adják — bizonyára telt házak mellett.

A budai társaság, mikor a darab lefordításával foglalkozik, természetesen éppúgy nem kötheti magát az eredetihez, mint ahogy a németek sem tették azt meg, hogy a darab alcímében az eredeti szöveget használják, hiszen Bäuerle Adolf és Müller Vencel a bécsi előadás számára írt darabjának teljes címe ez:

Aline, oder Wien in einem anderen Weltheile.

A magyar színészek is megváltoztatták a darab címét és a darab bécsi vonatkozásait pesti s egy részében budai vonatkozásává tették. Így állott elő, hogy amint a német előadások színlapjai hol Pestről, hol Budáról szólnak, úgy kellett a magyar előadásnak is pest-budai vonatkozásává lennie, s tekintve, hogy a budai színjátszó társaságnak mind a budai, mind a pesti magyar közönség részvételére kellett számítani, a darab címe is aszerint változott meg és lett a dalos játék magyar címe:

Aline, vagy: Budapest más részében a világnak.

Budapest! — 1834-ben!... Íme a magyar színlap egy év híján négy évtizeddel előzi meg a két főváros egyesítését és közös nevének megszületését, bár való igaz, hogy e név nem először jelenik itt meg ebben a formában.

Széchenyi István gróf egy levelében, melyet 1829 november 28-án írt gróf Hunyady Ferencnéhez,⁸⁾ írja a következő sorokat: *Ungarns Herz ist Pest und Ofen. Ein Engländer heisst diese beiden Städte Budepist.*

Az angol fonetika számára írva le az akkor szokatlan, sőt merőben új nevet, nem írja le külső forma szerint megfelelően, de jellemző, hogy e név első, vagy talán egyik első hangoztatója a szigetország egyik magyarbarát fia volt. Ennek nyomán ajánlja Széchenyi a Világ-ban (megj. 1831), hogy az egyesített két város neve legyen: — Budapest!

Különben ő maga, Széchenyi, is szerette a két város nevét egybevonni. Többek között az 1838-i árvízről tervezett munkájának is a következő címet akarta adni: *Pest-budai vízáradás körül néhány szó.*⁹⁾

De a magyar színészek ábrándokért oly lobogva lelkesedni tudván, mindig szívesen használták ezt az egyesített nevet. Gilyén Sándor *Budai Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv*-ének Budán az 1836. esztendőre nyomott könyvecskéje címlapján¹⁰⁾ ezt írja: *Budapest nagy lelkű fiainak és lelkes leányainak mélyly tisztelettel.*

És ugyanezen zsebkönyv 1839. évi kiadásában már nemcsak a hódolás pillanatában élnek színészeink a Budapest névvel, de egy kis csevegés során megjelenik ott ez a mondat is: *Az életnek örvendő Budapesti életének egy részét a Noé bárkáiban tölti el...¹¹⁾*

Garay János pedig ez időben egy epigrammájában a Gellérthegy visszhangja által teremteti meg a Budapest nevet.

BUDAPEST.

Érdekes ékes képl mely a komoly őszhajú hajdant
S a víg arczú jelent vásznodon egybeszövöd.
Ott fejedelmi Budát, a polgár Pestet emitten;
Abban régi ditsünk, ebben egy ifju világ.
S mégis testvérek? »vérek« visszhangzik az echó,
S a tetemes Gellért rá »*Budapest*«-et üvölt.

Czuczor is így versel egy distichonában:

Pinczér és tekeőr magyarul Budapesten alig szól;
Hát játékos, ivó nincs magyar itten elég?

Sőt 1838-ban megjelent egy *Budapest* című kis vers, melyet írója »költői jóslat«-nak mond; e vers már a két város egyesítéséről beszél s az egyesített várost — *Budapest*-nek nevezi. Pongrácz Lajos honti alispán a vers szerzője, akinek közéleti szereplése kétségtelenül jelentős és irodalmi szándékai tiszteletreméltóak. Verse így hangzik:

BUDAPEST.

(költői jóslat)

— 1838 —

Buda és Pest némán hallgatsz —
S a vándor elmegyén,
Irt sebre itt sem lelve
Tőled bucsut veszen.

Isten veled, s adja Isten
Addigmig visszatér
Majd ha e szív oly melegen
E mellben már nem vér.

Adja Isten, hogy két részből
Légy már akkor egy test,
S az összefort testnek neve
Legyen majd *Budapest*.

Az 1839. esztendő júniusában jelenik meg Munkácsy János szerkesztésében a *Budapesti rajzolatok* és 1840-ben a Szalay László által alapított legelső magyar revue, a *Budapesti Szemle*.

1848-ban pedig Házmán Ferenc,¹²⁾ Buda városának egykori főügyésze, majd követe a pozsonyi országgyűlésen, aki első ízben szólalt meg magyarul a városi tanácssteremben — először vetette fel a két város egyesítésének gondolatát és nyitotta meg a tervezetgések zsilipjét, mi legyen az egyesült új város neve: — Buda-Pest, vagy Pest-Buda, vagy Budapest?

Az *Aline* budai magyar előadása már a Budapest név gyakoribb megjelenését megelőzően a mai alakban használja a két külön város egyesített nevét azon egyszerű célzattal, hogy egyformán kielégítse mind a budai, mind a pesti közönséget.

Nem csekély zavar van azonban a most közkézen forgó forrásművekben maga a darab és különösen szerzője körül. A német színpadi irodalom ugyanis két dalosjátékot ismer, melynek címe *Aline*. Az elsőnek szerzője Treitschke Gusztáv Frigyes színész és rendező a bécsi udvari színháznál. Franciából fordított darabjának címe: *Aline, Königin von Golconda*.¹³⁾

Ferenczi Zoltán közismert kolozsvári színészettörténetében¹⁴⁾ azt mondja, hogy a nagymultú színházban színrekerült: *Aline* op. Treitschke, zen. Berton f. Kiss János 836. I. 29.

E szerint tehát a Treitschke-féle zenés színpadi mű Kolozsvárt színrekerült volna. Ezt mondja különben Szinnyei is egy helyen Kiss (Iván) János neve alatt¹⁵⁾ illetéknép: *Aline, golkondai királyné vagy Budapest a világ más részében*, tündéres vigj. 3 felv. Treitschke G. Fr. után ford. dalai Pály Elektől (előadatott Budán 1834. V. 27. VI. 15. Kolozsvárt 36. I. 29. Debrec. 36. IV. 12.)

Igen ám, de ugyancsak Szinnyei Pály Elek életének és irodalmi munkásságának ismertetésében¹⁶⁾ így szól: *Aline, golkondai királyné vagy Pécs a világ más részében*, tüneményes vig dalljáték 3 felv. Bäuerle munkája. Magyarra tette Kiss János, dalait Pály Elek, zenéjét szerzé Müller Vencel. (Előadták: Pécs 1835. V. 27.)

Benkő *Magyar Színvilága* a »Magyar színpadokon előadott eredeti és fordított színművek 1565-től 1872-ig, szerzők és fordítókkal« című lajstromában így idézi a darabot:¹⁷⁾ *Aline, golkondoi királynő írta Bäuerle, fordította Kiss János.*

Könyves Máté *Játékszini Koszorú* című színészeti zsebkönyvében, mely 1834-ben jelent meg és szerkesztője s kiadója épen a budai színjátszó társaság ügyelője volt — az *Aline*-t még meg sem említi.¹⁸⁾

E zavarba P. Kádár Jolánnak a pesti és budai német színészetéről írt kitűnő munkája derít világosságot, mert az előadott darabok lajstromában a következő három darab címét jelzi:

Aline, Königin von Golconda. Vial és Faviers. Zenéje: Berson. Első előadása 813. IV. 14., utolsó 817. VII. 20. Előadták 15-ször.

Aline, od. Pest in einem anderen Weltteile. Zauber-Parodie 3 f. Bäuerle, zenéje Müller 823. II. 24. — 843. VI. 29. Előadták 51-szer.

Aline, od. Ofen in einem anderen Weltteile. Zauberspiel mit Gesang. Bäuerle. Első előadása 824. V. 2. Utolsó előadása 845. III. 6. Előadták 17-szer.¹⁹⁾

E két utóbbi darab címéből eszkábálták össze a magyar darab címét, mivelhogy akkor a hangzatos darabcímek már félsikert jelentettek. Ez az adat különben igazolja, hogy a magyar színpad *Aline*-jához Treitschkenek mi köze sincsen, az egyedül a Bäuerle munkája.

Bäuerle Adolf ismert személyiség volt a maga idejében (*Bécs 1786. IV. 9. † Basel 1859. IX. 19.) Ő volt a közkedvelt *Wiener Theaterzeitung* megalapítója (1804-ben, tizennyolc éves korában alapította) és tulajdonosa. Otto Horn álnév alatt tősgyökeres bécsi regényeket gyártott. Egyébként általánosan gyűlölt egyén volt a császárvárosban, aki erkölcs-telensége miatt is a legrosszabb hírnek örvendett — mondja róla kortársa, egyszersmind színpadi író társa, Castelli.²⁰⁾

A gyászos emlékű 1838. évi árvíz közrészvétet keltett külföldön is s ez vezette Bäuerlét, midőn a pesti károsultak felsegítésére pénzt gyűjtött s azt a város tanácsának megküldte. Ezért 1838 szeptember 15-én gróf Zichy Károlyal együtt, aki gróf Széchenyi István feleségének, a szépséges Seilern Crescentia grófnőnek első férje volt — Pest város díszpolgárának választották.

Bäuerle darabja Pesten jelent meg nyomtatásban németül, de a magyar közönség számára nem volt hozzáférhető, magyarul soha sem jelent meg, s az most sem eredetiben, sem magyar fordításában nincs kezünk ügyében, s így nem is tudjuk megállapítani, hogy az opera *Aline*ja azonos-e a tüneményes játék hősnőjének alakjával és vajjon az a Golconda — melyről tudjuk, hogy erősség, magas hegy csúcsán álló vár volt Kelet-Indiában, Haiderabadtól nem messze, ahol a Nizam-ul-Mulk mérhetetlen kincseit őrizték, de a várat 1687-ben feldúlták s azóta romokban hever — mindkét hősnő otthona volt-e?

Aline budai magyar előadásának három emléke maradt fenn.

Az első a Mátray (Róthkrepf) Gábor által kilenc éven át (1833—1841) szerkesztett *Honművész*-ben olvasható alábbi közlemény:²¹⁾

Figyelmeztetés. Jövő kedden május 17-ikén a' budai színházban Pály Elek színész úrnak jutalomjátékául előadatik »*Aline* vagy Budapest a' világ más részében« vig dalos játék 3 felv. írta Bäuerle Adolf, magyarra tette Kiss János színész, daljait pedig Pály Elek. — Nem említvén Pály úrnak több rend beli érdemeit színészi pályáján, a' budapesti (*Igy!*) magyar közönséget sietünk figyelmeztetni az említett mulatságos játéokra, melly kétség nélkül kellemes időtöltést fog szerezni a' magyar színészet nagylelkű pártfogóinak.

Ebből tudjuk, hogy 1834 május 27-én, egy szerdai napon adták a mi színészeink Budán először *Aline*-t.

Második emléke ugyancsak e lapban található. Ott olvassuk a következő beszámolót az előadásról:²²⁾

MAGYAR JÁTÉKSZIN.

Budán máj. 27-én a Pály Elek úr jutalmául adatott *Aline* dalos játék a maga nemében elég mulattató volt, 's mi az énekdarabokat illeti, mérséklett számú személyzetünk tehetségeihez mérve, azok a lehetőségig jól sikerültek. Elég kaczagást szereztek *Bartha* (Mákosi várnagy), *Telepi* (Palkó, a' fija) és *Pály* ur (Bimms borbély). Az utóbbi e' mai szerepében dicséretes szorgalmat és élénkséget fejtett ki, bár óhajtanók, hogy a' darabnak másodszori előadásakor az ezen szerep sajátosságát, a' bő és szaporabeszédűséget és fürgé mozgásokat még nagyobb mértékben tegye tulajdonává. *Szentpéteriné* asszonnyal (Czili) énekelt két kettős dalját: »Megnőttek-e már a' fák Duna mellett« — és — »Tán egy óra volt, tán két óra volt« ismételnie kellett, s' az azokban előfordult czélzásokat Budapestre, a' magyar színészetre, a' gőz és vitorlás hajó szerzőjére hangos tapsolás követé. *Batháné* asz. és *Szöllősy* urnak csinos magyar és *Egri* urnak tót tánca nagy tetszéssel fogadtaték, 's az utóbbi elő is tapsoltaték.

A harmadik, s kétségtelenül a legbecsesebb maradvány egy kétlevelű nyomtatvány²³⁾, mely valószínűleg a magyar bemutató előadás alkalmából készült, s a dalosjáték néhány dalának szövegét adja.

A nyomtatvány tudunkkal unikum, s valószínű, hogy nem teljes. Előli hiányzik valami mert címében az első kezdő sor felett egy római kettős szám áll, tehát kétségtelen, hogy a meglevő részt egy római egyes megelőzte.

A nyomtatvány feje ez :

II.

A L I N E,

vagy :

Budapest másrészében

a' világnak

czimű dalosjátékból.

A végén hiánytalan, ott van a nyomtatvány impresszuma :

B U D Á N,

Nyomtatt. Gyurián János és Bagó Márton betűivel.

* * *

Ez az aprónyomtatvány annyi érdekességet tartalmaz, hogy arról valóban felettebb érdemes hosszabban szót ejtenünk.

II.

A l i n e,

v a g y:

Budapest másrészében
a' világnak
cízmű dallosjátékból.

W á m p e l l i n o.

Mentek nyomorultak,
Mert bosszúm talál!
Mingyárt öszve rontlak
Ha szavam nem áll.

K a r.

Kérünk! kérünk! kérünk!
Oh légy inkább segédünk,
Bölcs, 's nagy gyámolunk! (*nevetnek*)
Ne ronts meg végképen
Oh ne bánj keményen
Légy kegyes Urunk.

Magány dall.

Czili Bár még egyszer meg láthatnám,
Kedves földjét hazámnak!
Bár még egyszer pillanthatnám,
Szöke vizét dunának.
A' hajósok vígan jönnek,
Durrogástol bérczek zengnek. La la la —

A dalokban a régi Pestről és Budáról a múlt század harmincas éveiből való sok emlékezés akad; apróságok, amik a városi élet képét adják vissza, vonások, melyek kis részletrajzai a két város fejlődésének, maradványai az akkori közhangulatoknak, kérdések, melyek az akkori lakosság érdeklődésének gyújtópontjában állottak. Mindezek a darab alkalomszerűségét, napi érdekességét jelentik és ma száz és alig néhány esztendő múltán is becses apróságok, kedves jellemző vonások. Valóban ez az arasznyi négy oldal annyit mond el a régi, száz év előtti Pestről és Budáról, amennyit ritkán találunk így egy marékban. Soknak épen nem mondható, és nem rendkívüli fontosságú, de elég, becses és kedves.

A dalok harmadika, — mert az első kettőben nincsen pest-budai vonatkozás — »Magány dall« — melyet a darab szubrettje, Czili énekel:

*Bár még egyszer meg láthatnám,
Kedves földjét hazámnak!
Bár még egyszer pillanthatnám,
Szőke vizét Dunának,
A hajósok vígan jönnek
Durrögástól bérczek zengnek. La la la —*

E kis dalban már a »szőke Dunát« említik. A szállóigévé lett eme kifejezés a magyaros kedveskedés kifejezése, melyet utóbb költők szentesítettek,²⁴⁾ de a dalocska utolsó két sora a dunaparti élet egy fontos mozzanatát örökíti meg.

Az első dunai gőzhajó, a »Franz der I.« 1830 szeptember végén ment először fel Bécsbe. A hajók indulását — még akkor minden hajóindulás nagy esemény, izgató érdekesség — azzal jelezték, hogy el-sütöttek egy kis ágyut, mely a hajó orrán állott. Kazinczy, aki 1831 április 30-án indult el Pestről dunántúli útjára, útját Győrig, illetve Gönyőig hajón tette; a pesti parttól való elindulás pompás leírásában²⁵⁾ olvassuk e mondatot: *A hajó Kapitánya indulót lövetett...*

E lövéseket a budai hegyek, különösen a kopár Várhegy s annak akkor még szabadon állott bástyafalai visszhangozták. A pukkanásnak nyílt útja volt a hegyekig s a visszhang hullámai szabadon szálltak ismét vissza a város felé...

A nyomtatvány második versszakasza a mulató Budáról, Pestről is szól:

*Szeretnék én csónakázni
Margit hűs szigetjébe,
Szeretnék ki kocsikázni
Lászlószkinak kertjébe.
A vigadók zsibongása
Lenne keblem óhajtása. La la la — — —*

Az akkor magárahagyatott Duna-szigetére, amelyet a magyar hívők által szentként tisztelt boldog Margit királylány emléke tett tiszteletessé és vadregényes részletei tettek mindenha kedvessé, a városbeliek csónakon jártak át, ami csak fokozta a kirándulás kedves örömeit;

igaz, hogy veszélyeit is, mert nem ritkán a hirtelen kerekedett viharok, zivatarok, olykor a majálisi uzsonnán mértéken felül élvezett jó budai vörösborból virágoskedvre derült utasok tántorgása, féktelensége életveszélyeket hozott a csónakban ülőkre. Eléggé emlékezetes példája a hirtelen kitört zivatar kétségbeejtő veszedelmének a három évtized múltán esett kirándulás, amikor a Pesten hangversenyző Wagner Richárd élete egy hajszálon múlt, hogy a veszedelmes csónakút áldozatává nem lett.²⁶⁾

Persze sokkal veszélytelenebb volt a kirándulás a »Lászlószki kertjébe.«

Lászlószky Nándor, aki 1806-ban városi acturius volt, majd a királyi jogügyek igazgatóságánál ügyész — a Zugligetben hatalmas telket szerzett. Ezt Schams közismert budai könyvében²⁷⁾ így írja le:

Telkének fekvése pompás, mert a sikon kezdődik és a szőlős lankán folytatódva a sűrűn fás hegyre megy fel. A tulajdonos a telek legszebb pontján remek Tusculanumot épített, mely nem marad el a nagy Cicero itáliai Tusculanuma mögött — — — A telek a 17-ik században a Karmelitáké volt, amit ma is hirdet egy határkő ebből az időből. Amilyen szép a kies telek s azon a négy ión oszlop ékítette nyaraló épület, éppen olyan gyönyörű kilátást nyújt e hely a völgybe — melynek pompás képét a legszebb hegyek, erdők, sziklák ölelik át...

A »Lászlószky« később, még a század utolsó tizedeiben is tényleg a budaiak és pestiek kedvenc mulatóhelye, ahol ünnep- s vasárnap délutánokon a »vigadók zsbongása« nagy volt.

Czili és Bimsz a borbély, a darab két hőse párdalt énekel, mely helyi vonatkozásokkal van telve. A színpadról hangoztatott helyi vonatkozások mindig a legnagyobb sikerre számíthatnak. A közönség otthona, lakóhelye iránt természetszerűleg nagyon érdeklődik és mindig vannak kérdések, amelyek napi érdekűek, és ismét vannak kérdések, amelyek alkalmat adnak arra, hogy a mulatni kívánó publikum előtt apró kis csipkedésekkel lehessen közeledni a város circumspectus hatóságához és lehet bizonyos maradiságot, késlekedéseket, hibákat, mulasztásokat, gyengeségeket humorosan szóvátenni. Ez a közönségnek csemege, mindig alkalom szívesen vett nagy gaudiumra. Ma az ilyes, ha tán előkerül, operett-betét, úgynevezett kuplé szokott lenni. Azonban az operett, mely a maga idejében igen kedvelt műfaj lesz az énekes színpadokon, új századunk első évtizedéig alig lón ismertté, de az elmúlt század első évtizedétől addig, míg a könnyű műzsát uralta a színpad, kedves élvezetet nyújtott abban a komikus fülbemászó, de mindig igen egyszerű dallamú kupléja, mely épen ilyen helyi vonatkozású refrénes, könnyed kis dalocska volt.

Körülbelül ennek felelt meg *Aline*-ban az a kettős dal, melynek sikeréről a *Honművész* bírálója is beszámol, s melyet Czili így kezd el:

Megnőttek-e már a fák a Duna mellett?

Mindenki jól tudta erre a pajkosan felvetett kérdésre a választ: — dehogyan nőttek! A hatalmas folyam mindkét partja a két nagyváros legsiralmasabb képét mutatja. Az e korból származó nagyszámú látkép mindegyike a Dunapart sivárságáról beszél.

Czili e felvetett kérdésére Bimsz kitérően válaszol:

Immár Budán készítnek sétahelyet...

Igen, ha a Dunánál nem is díszlenek a fák, de a Várhegyen túl, a Svábhegy lábánál fekvő kerti ültetvényekről, a mai Városmajorról már lehet beszélni. Alt Rudolf, osztrák festő — akinek annyit köszönhetünk finom pesti és budai látképeiért — több albumot adott ki a két városról, s ezek egyike²⁸⁾ szövegében így szól, midőn a budai bástyáról a kilátást jellemzi: Távolságban a fenékszinben a városmajor fekszik, mely félig francia alakban idomított parkhoz hasonlít és némileg népkertnek is tekinthető.

Csak erről szólhat Bimsz válasza, hiszen a Horváth-kert még akkor magántulajdon és nem városi sétahely. Sétahely lehetett akkor a mai Bástyasétány is, mely Alt 1835-ben készült kőrajzán már sűrű fás hely, s a kőrajz szövege is mondja: Elragadó a hegyek felé a hegyvidék látása a budai sétányról, melyet a délnyugati bástyán álló buja tenyészettű ákáczfásor képez.

Tizenegy év alatt a Városmajor is, meg a bástyasétány is azzá lehetett, amiről a kis dalszöveg szól.

A kíváncsiskodó Czili a Svábhegy iránt érdeklődik, de Bimsz nem ad épen kedvező képet az ott mulatozókról.

CZILI: *Jár-e még sok ember [a] sváb tetőre?*

BIMSZ: *Még ott isznak, és buknak nyakra före.*

A pesti és budai polgárság örülhetett, amikor kedvenc szórakozóhelyét a Svábhegyet hallotta emlegetni, melyet nyári forróságok évadján szívesen látogatott, bár e kies kirándulóhelyet csak a későbbi időben kapták fel igazában. A svábhegyi szórakozásokról és a szórakozó egyszerűbb városi népről élénk képet fest Nagy Ignác az egykor nagyon olvasott *Torzképek*-ben. A Svábhegy persze akkor még csupa szőlő, hangulatos présházakkal és mély pincékkel, ahol potom pénzen mérték a jobbnál jobb borokat, amik vasárnaponként felcsalták a borissza városiakat, akik ott ugyancsak fogyasztották a hegy levét. A városiak a nyári vasárnapokat és ünnepnapokat a hegy árnyas oldalán töltötték. Ilyen, a »zöldben« eltöltött nap nem is lehetett bortól való tartózkodással egybekötve, erről gondoskodtak maguk a szőlősgazdák is, és folyt a bor, a sok bor, szüret tájon az édes must, és amikor a nap leáldozóban volt, s a fáradt mulatozók előtt volt még a hosszú út hazáig, a hegyi úton bizony nyakra-főre bukdácsoltak a sok jóval eltelt kirándulók.

Czili Budának még egyéb szépségei s örömei iránt is érdeklődik:

CZILI: *Csinos-e még Budán a promenád?*

BIMSZ: *Olyan szép, hogy el áll a szemed, szád.*

Az itt emlegetett és fennem dícsért budai promenád megint csak a ma is gyönyörűnek mondható Bástyasétány. Más nem is lehet. A Várhegy pesti oldalán futó szerpentin sétaút, a régi nyelvén az Ellipsz még nem volt az, ami ma. Árnyéktalan, kopár hegy gyepes oldalán húzódott

enyhén lejtve (de még akkor nem megtörve), a királyi kert faláig ért, s nem volt kényelmes lejáró a várból. Gróf Vasquez ismert műlapján kitűnően kivehető s összevethető a mai állapottal.

Az a promenád, amelyről itt énekelnek, az alig tíz éve csinált fasor a vár nyugat felé eső bástyáján.²⁹⁾ Erről már Schams fentebb idézett könyvében így emlékezik: olyan barátságosan köszönt minket, mint a virágzó leányka, aki az ő kebelében szunnyadozó Ámort legelőször felébreszti...

A Bástyasétány, melyet Alt 1845-ben megjelent albumában is már befásítva látunk — pompás kilátással a hegyekre olyan szép volt, hogy mindenki méltán csodálhatta.

A kettős ének második szakasza már Pestről is megemlékezik, de akkor is mihamar visszatér az ősi Buda dicsőítéséhez.

Czili így énekel:

Hát Pesten mit mivel az ifjúság?

A pesti ifjúság közismert volt kitűnő jókedvéről, kicsattanó pajkos-ságáról és nem is ritkán fellépő szilaj hatalmaskodásáról. A patvaristák, a jurátusok, a megyei és táblai fiatal tisztviselők, a prókátorsegédek, de az egyetemi ifjúság, meg a sok lézengő, dologtalan fiatalember — másrészt a kereskedő ifjak, iparoslegények, a munkások fiatalabbjai, a tősgyökeres polgárság ifjúsága sem voltak épen jóhírnévnek örvendőek s a pesti, budai rendőrök és a megyei katonák elég gyakran kergették mind ezeket, mind amazokat. — Hogy miért? — arról a városi és a megyei törvényszék aktái elég sokat beszélnek maiglan is. De különben

*Rövid az élet, míg hát lehet örülnünk,
A szerelem, az áldott szálló nedve,
Miktől megjő a jurátus kedve...*

énekli az egykori pesti aranyifjúság egyik előkelő tagja — Fáy András.³⁰⁾

Az Aline dalában említett 'ifjúság' rendszeren a polgárság, különösen a kereskedő osztály s az iparos fiatalság némettségén akadt fenn. Emiatt volt a legtöbb csetepaté kint az utcákon; ők magyarok voltak és fiatalok, és nagyon orrontottak, amiért a polgárság, a város őslakói nem voltak szintolyan igaz magyarok.

A magyar színpadnak pedig volt érdeke védeni azt az ifjúságot, mely szívesen járt a theátromba és nagyon kívánta, hogy a színpadról elismerjék derék voltát. Ezt várta s kívánta és ha meg nem kapja, abból baj is kerekedhetett volna! — először már azért is, mert akkor még a közönség hirtelen haragú és könnyen lobbanó, és mivel a jámbor polgárság bevitte magával a nézőtérre éppentúgy vékony halcsont pálcikáját, mint a makra ifjúság botját, fokosát, kardját: lett volna dolguk ezeknek, ha a közönség ifjabb és vérmesebb része felbosszankodik! De nem egyedül a közönség és béke érdekében volt a színház feladata, hogy kiméletes, sőt hízogó legyen az ifjúsággal szemben, amely keménykötésű magyar volt, verekedős és színházkedvelő.

Épen ezért felel Czili kérdésére Bimsz így :

Budára megy, ott van a magyar világ...

Kitérő válasz és diplomatikus, s ugyanilyen lesz Czili megjegyzése is, mikor ezt énekli :

Hiszen Buda eddig is rég magyar volt...

Ha nem tudnók, hogy ez az énekelt füllentés Buda maroknyi magyarságának nyujtott csalóka csemege, — bizony azt kellene hinnünk, hogy ez a legmaróbb gúny az alig egy emberöltő előtt még teljesen német Budával szemben. A város magyarosodása, ha nem is erős iramban, de tényleg megindult s mondható volt, hogy a német Buda megváltozott. Valósággal megható, milyen szeretettel szakadtak el a jó budaiak anyanyelvüktől s lettek magyarokká. 1833-ban például a budai kaszinó bálján a megnyitó tánc már a magyar volt... s a városi tanács az utcaneveket már magyarul íratta a házsarkokra s a tisztviselőktől megkövetelte a magyar nyelv tudását. De ha így is állott a dolog, azt, amit Czili énekelt, — hizelgés nélkül mégsem lehetett mondani, legfeljebb csak énekelni...

A magyar színészeknek azonban már azért is el kellett ismerni Buda város magyarságát, mert a város magisztrátusa a legnagyobb jóindulatot épen velük szemben mutatta ki, amikor az abban az időben üresen álló színházat, a Várszínházat nem valamely jövőendő német trupp számára tartotta fenn, de kétségtelen áldozatkészséggel, sőt nem minden kockázat nélkül ingyen engedte át a Kassáról beállított magyar színészeknek.³¹⁾

Ki kell emelnünk, hogy akkor, amikor Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegye pártfogásába vette ezeket a derék színészeket, akkor már azok a színházépületet a várostól megkapták.

Ha így emlékeznek is Buda magyarosodásáról, Bimsz mégsem tudja teljesen felejtetni a multakat, mert nem is felejtheti, hogy hosszú éveken át a Várszínház a német múzsa temploma volt, és Czili elismerő bókja dacára sem hallgathatja el a megjegyzést, hogy Budának

Csak játékszinében idegen nyelv szólt,

amire Czili siet mintegy megrovó formában kijavítani játéktársának szavait, mondván, célozva a mostani helyzetre :

Talán magyar játszik játékszinében.

Persze, hogy magyar. Ők maguk, ők, akik ezzel a játékkal kedveskednek a város közönségének. Igaz, 1783 óta németek játszottak itt, de most már övék, és most már örökre övék a színház, ami Bimsznek megint csak boldog érzés, és ezt ki is mondja :

Melly édes érzést gerjeszt sok(ak) szivében!

Bizonyos is volt, hogy mindenki, aki e páros dalt hallja — boldogan hallgatja.

A harmadik versszak Buda és Pest forgalmának nagyszerű emelkedését hirdeti.

Czili dalában azt kérdezi énekes társától :

Jár-e még sok hajó most is a Dunán?

Most is? Csak most jár igazán. A lóvontatta és vízsodra vitte hajókhoz 1832 óta — tehát két esztendő óta — társult a vitorlás és méginkább a nagyszerű vivmány: a gőzhajó.

Bimsz ujjongva hirdeti is :

Vitorlás! és gőzhajó jár ezután!

CZILI: *Vitorlás hajó?! — az lesz ám valami.*

BIMSZ: *Amit hozott egy DERÉK s NAGY HAZAFI.*

Ez a párdal Széchenyi István ünneplésére szolgált alkalmul. Ő volt, aki a magyart hálás-büszkévé tette, amidőn — Arannyal szólva — »hajóit most már szárnyakon röpíti gőz dagálya...« Hangsúlyozva állítja a derék s nagy magyar hazafit a közönség elé, amit az is igazol, hogy e nyomtatványban a »derék« és a »nagy hazafi« szavak feltűnően, nagy betűkkel vannak nyomva.

Most ismét olyan kérdést vet fel, amely minden magyarnak kedves, de különösen boldogító a magyar színésznek. Czili kérdésére :

Hát a pesti polgárok mit mivelnek?

Bimsz a legboldogítóbb választ adhatja :

Magyarnak játékszínt építenek!!!

Ezt a mondatot három felkiáltójel nélkül nem lehet lenyomtatni, akkora öröme ez minden magyar embernek.

A magyar színészet 1808 óta sürgeti a pesti játékszínt. Ebben az esztendőben az akkor Pesten játszó theátristák esedezést nyújtanak be Pest vármegyéhez az első állandó magyar színház emelése érdekében, azóta bukdácsol az eszme, néha a siker reményével kecsegtetve a magyart, de legtöbbször csaknem a lehetetlenségek közé tartozni látszott.

Amikor azonban a kassai jeles színjátszótársaság kebeléből kivált kitűnő színészek a pesti vármegyeházán megjelentek, a vármegye keménykötésű alispánja, Földváry Gábor már célzott arra, hogy úgy érzi, mintha őket választotta volna ki a Sors ama nagy és dicső nemzeti feladatra, hogy a felépülendő pesti állandó magyar színház első, megnyitó tagjai legyenek.

Az *Aline* bemutatója után körülbelül egy hónap múlik el, és nyilvánvalóvá lett a hír, hogy Grassalkovics herceg nagylelkűen a színházépítés céljára a vármegyének adományozta a Kerepesi-út és az Ország-út találkozásánál fekvő, faraktáruul szolgáló telkét. Milyen nagy lépés ez az álmok, remények és tervezgetések valóra válása felé. Ugyanakkor a vármegye törte magát, hogy a színházépítéshez szükséges tetemes összeget sorsjáték útján előteremtse, de a minden magyar nemzeti eszmére, és különösen a magyar színészetre oly féltékeny Bécs ezt a Széchenyi István által ajánlott s egyetlennek látszó pénzszerzési módot

még csirájában megfojtotta. Ekkor csak az akaratos és vakmerő Földváry alispán erélyében bízva láthatták a budai színészek a pesti színház felépülésének lehetőségét.

De ez is elég volt nekik, ők szentül bizakodtak a hatalmas alispán akaraterejében, s e bizakodás jogosultságának igazolását adták a következő idők. A legfelsőbb helyekről jövő akadékoságok ellenére, színészeink már úgy beszélnek, mintha már építenék is a pesti polgárok számára a színházat.

Lehet azonban, hogy ez csak gúnyos odavágás a »pesti polgárok« felé, akik, tudjuk, épenséggel távortartották magukat a Nemzeti Színház építésétől, elégnek gondolván a maguk részéről azt, amit Pest város tanácsa a színházért áldozatul adott.

Legyen így — vagy úgy, de bizonyos, hogy e dalolt sorpár a reménysegek egyik legszebbjére, a magyar szívek mélyén melengetett Nemzeti Színházra vonatkozik, s érthető, hogy ez után Czili és Bimsz együtt énekelik a legszebbet, amit el lehet mondani :

*Ha ezt megérhetem, akkor immár
Nagy lesz a hazánkban a pesti polgár . . .*

Célzatosan hallgattuk el az első két versszak két zárósorát, melyet a két énekes együtt énekel, így :

*Oh láthatnám bár egyszer azt a kedvest,
Csak egy magyar Ország van, egy Budapest!*

E kétszer előforduló verspár második sora egy közismert német, helyesebben osztrák szállóigének magyarosítása, mely ugyan nálunk szállóigévé soha sem lett. Egykor a Bécsre gögig büszke osztrákok, ha fővárosukról beszéltek, ritkán hagyták el e dialektusos idézetet :

's gibt nur a Kaiserstadt, 's gibt nur a Wien.

1822 október 9-én adták először Bécsben Bäuerle *Aline*-ját. Akkor hallotta Bécs először e kedélyeskedő és elragadtatott kritikát a városról, és azóta volt az osztrákok kedvenc idézete, melyet nem irodalmi németiséggel, de »weanerisch«-re átírva mondogattak. A mondat az eredeti helyen így áll :

Ja, nur ein Kaiserstadt, ja nur ein Wien.

Megjegyezzük azonban, hogy a »*ja nur ein Wien*« sem Bäuerle-től ered ; 1781-ben jelent meg névtelen szerzőtől egy iratka, melyben a bécsiek gyengeségeiről szólva mondja egy helyen e később csak az *Aline* útján szállóigévé vált mondatot.³²⁾

Amilyen helyesen ritmusos a német szöveg, épen olyan alkalmatlan a magyar fordításban arra, hogy a nagyközönség felkapja, hogy kedvencévé válhasson, így hát ez a Pestet, Budát lelkendezve dicsérő verssor visszhangot nem tudott kapni a magyar fővárosok lakóinál. Bizonyosnak hisszük, hogy ennek oka abban is rejlett, hogy akkor Budapest — mint helységnév ebben a formában — nem is létezett s a szó teljesen

szokatlan, idegen volt a magyar fülnek. Már abban a mondatformában is nagy hiba rejlik, hogy a gondolat, amelyet kifejezne, zavaros, mondván, hogy csak egy Magyarország van, csak egy Budapest...

A kis nyomtatvány utolsó pestbudai vonatkozásai Bimsznek e kis dalában vannak:

*Most én olyan erős vagyok, mint volt valaha Sámson!
Mindent a mit elől kapok fuvom egy rakáson,
Oh ez lesz ám a szél fuvás, el utazom Budára
És a füredi kut forrás terem a nagy utcára
Egy új világot majd fuvok, a hol öröm virágozik,
A Tokaj hegyet el fuvom egészen Ó-Buddáig.
A pesti város erdejét fuvom Duna partjára,
A fiakerek szekerét majd teszem olcsóbb árra.
Az utcáról port, sárt, havat, el fuvom innét távol
El viszem a Fertő tavat, innen túl a Dunáról
Buda várát béültetem szép olasz narancsfákkal
Hogy Pestnek több kedve legyen így hozzánk jöni által.*

Ez a kis dal halmozza a leghetlenebb ígéretekkel, amilyeneket csak a bolondosan jókedvű operett-komikusnak szabad mondania. Énekli, hogy össze fogja hozni Budára az ország minden gazdagságát. Sámsoni tudóval bír — mondja —, emberfeletti biblikus erejével fuj szerte a hazába, sőt még a haza határain túl is a messze Olaszországba, hogy Budát olyan gazdaggá, kellemessé, kedvessé, olcsóvá, pompássá tegye, hogy a túlpárti város, Pest lakói szívesebben jöjjenek át Budára...

Az első, amire vállalkozik, hogy Balatonfüred szénsavas gyógyvizének kutját a budai nagy utcára fujja.

A füredi forrás, és maga a kies tóparti fürdő akkorában a magyar közönség legkedvesebb és legelőkelőbb üdülőhelye volt. Berzsenyi ódára méltatá a füredi forrást, melyről *A füredi kúthoz* címmel ezeket mondja:

Mint aki a szent Létke vizébe néz,
Minden földi tehert róla lehullva lát,
S ujjá születve nyílt karokkal
Elüzion rokon árnyíhoz lép...

Így adta vissza életadó ered
Oh kutfő! nekem az életet és reményt...

Ezt az áldásos forrást Budán szeretné látni. Bimsznek — a nagy elégedetlennek — most nem is elég az a számtalan hóforrás, ami ott buggyan ki a budai áldott földből, s még a nagy utcára is akarna egy hóforrást.

A Nagy-utcát nem ismerik az akkori Budát ismertető könyvek és helyrajzok, ez vagy csak úgy kapásból vett helyhatározás, vagy esetleg a már akkor is Fő-utcának nevezett vízvárosi nagy utcát jelenti.

Az óbudai szőlősgazdák sorsán jókedvű énekesünk úgy akarna javítani, hogy a világ legelső borának termővidékét — Tokaj hegyét is ide fujná. Pesttől, a Rákos homokjáról is elvinné a Városliget, s a

budai Dunapartot szeretné azzal gazdagítani. De gondol a budai polgárság zsebével is. A nagyközönség a németajkú fiákerosok taksájával mindig elégedetlenkedett: drágálta, akárcsak minden időben, amikor bérkocsi járt a pest-budai utcákon, tereken. Sámsoni erejű fuvásával még a fiákeresek szekerének fuvardíját is hajlandó lecsökkenteni, csakhogy a közönség kedvében járjon. Tőle az utcai por, sár és hó sem maradna meg, az utcák mindig tiszták lennének, úgyhogy vége lenne a sok panasznak az utcák és terek tisztatlansága miatt.

Ez a »por és sár«, — ez a szállóigévé lett jellegzetes pár szó, amelyről majd Széchenyi is írni szándékozik pamflétet — itt már a színpadon, dalban jelentkezik.

Értetlenül áll a magyarázatkereső most, amidőn olvassa, hogy Bimsz a Dunántúl nyugati széléről is el akarja fújni a Fertő-tavát. Vajjon miért? Miért kell ezt a Budától, Pesttől oly távol (képzeltető, hogy akkor milyen távol) eső vizet még messzebbre, valószínűleg az országhatáron túlra fújni? És mi vonatkozásban lehetett akkor a főváros lakossága éppen ezzel a tóval, mikor ott volt a sokkal közelebb eső Velencei tó, a Balaton, vagy a sok mocsár, amely akkor még lecsapolatlanul terjengett nem messze, a Duna-Tisza közén?

A szép olasz narancsfák gyönyörűségével fokozott Buda — kétségtelenül még vonzóbb lenne a pestiek számára...

Itt bizonyossá válik, hogy a bécsi daljáték fordítója és magyar földre ültetője testestől-lelkestől budainak vallja magát, és határozottan a budai polgárságnak óhajt kedvére lenni. Nagyobb idegenforgalmat teremtené; nyilván tudatában van annak, hogy mit jelent az Budának és Pestnek, amire még pár év híján száz évig kellett várakozni. Óhajtja, hogy bár több kedve lenne a pestieknek arra, hogy átjöjjenek a jobbparti városba, hogy aztán így több pesti jusson a játékszínbe is.

*

Az a tősgyökeres, nagysikerű bécsi tündérvjáték, mely a nagy császárváros lelkére annyira rátalált, — így lett magyarrá és valósággal pest-budaivá. A magyar színház nézőközönsége már jobbára ismerte a német színpadról, és már ott annyira megkedvelte, hogy talán várta is a magyar színészeket, s midőn valójában megkapta, s alkalmat nyert, hogy újra lelkesedjék a városi vonatkozásokon és azokon a kedves képeken, amelyeket a kis dalokban kapott, s azokon az új ötleteken, melyek a magyar gondolkodásnak bizonyára jobban megfeleltek — minden érzésével követte a darab részleteit.

Nagy hiánya a magyar irodalom- és színesztörténetnek, hogy a magyar színpadokon színre került daraboknak még nincsen teljes bibliográfiája annak jelzésével, hogy az illető színpadi művek akár mint a sugó számára másolt szövegek, akár mint nyomtatványok hol, melyik nyilvános vagy színtársulati könyvtárban található fel.

A Nemzeti Színház könyvtárának könyvjegyzéke hozzáférhetetlen, pedig abban kellene lennie az *Aline* szövegek könyvének, de csaknem teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy abban a könyvtárban ez a rendkívül érdekes darab nincsen meg. Volt idő, amikor a könyvtár régi, már régen

nem játszott darabjaival fütötték a színház pinchelyiségében elhelyezett áramfejlesztő gép kazánját. Valószínű, hogy ebben a rettenetes könyvégetésben semmisült meg ez a darab is.³³⁾

A német közönség már a XVII—XVIII. századokban is szívesen olvasta azokat a darabokat, melyeket a színpadról ismert, és épen azért garmada jelent meg ezekből, s azt hisszük, nem tévedünk, ha állítjuk, hogy a Pest városi színház — vulgo : pesti német színház csaknem teljes másorát, ha szétszórtan bár, ma is bírjuk nyomtatványokban.

A magyar színészet másora pedig legnagyobb részben elpusztult ; így ma nem is állapíthatjuk meg, hogy a Bäuerle-Kiss János—Pály féle magyar *Aline* szövege meg van-e valahol? Ha nincsen meg, akkor az e szerény cikkben ismertetett két levelű nyomtatvány egyetlen, ami a darab fennmaradt részeit őrzi és reánk különösen azért bír nagy értékkel és érdekl, mert e részek éppen a száz év előtti Pestre és Budára, s a két város polgárságának gondolkozására, életére, óhajaira vonatkoznak.

A budai színjátszó társaság — a centenáriumát megülte Nemzeti Színház első gárdájának kerete volt. Ők teremtették meg legelső rendű nemzeti kultúrintézményünk szellemi részét, így hát az ő munkásságuk, az ő másoruk a magyar művelődéstörténetnek igen fontos tényezője. Nem tudjuk, hányszor játszották az *Aline*-t, s nem tudjuk, hogy művészi munkakörükben az jelentett-e valamit, s ha most mégis ily bőségesen foglalkozunk vele, az csak a ránk nézve oly érdekesnek mondható *helyi vonatkozásai* miatt történt.

Rexa Dezső

JEGYZETEK.

¹⁾ A Kossuth fordította *János, Finland hercege* c. (írta: Weisenthurni Franul Johanna) 5 felvonásos színjáték első előadásáról (1834 aug. 16.) ír a *Honművész*. A bíráló a sűrűn előforduló bemutató előadásokról ezt mondja:

Ha vesszük, hogy színész-társaságunk 13 hónapi itt léte alatt majd csak minden mutatványban más meg más darabbal kedveskedik, valóban nem lehet egy részről iránta méltó kimeléssel nem viseltetni, más részről pedig szorgalma s igyekezete felől érdemelt kedvezéssel emlékezni. (1834. évi II. köt. 532. 1.)

²⁾ A magyar színlapokon is gyakran előforduló, közkedvelt paródia-elnevezést kifogásolja a *Honművész* Munkácsy János *Garabonczás diák*-jának (tündéri vigjáték 3 felvonásban) első előadása (1834 aug. 23.) alkalmával, amidőn ezt írja:

Miért volt a' két első előadás hirdetőmvei tetején ez: »első magyar paródia« — nem látom által; minthogy ezen darab paródiának nem mondathatik, mert ez semmi más darabot nem paródiáz, 's egyéb nem volt, mint népdalos tréfa, tüneményes bohózat, tréfás népjáték, mint ezt a' többnyire magyar pórnép világából vett tartalom eléggé bizonyítja. (U. o. 584. 1.)

³⁾ Lásd Kádár Jolán: *A pesti és budai német színészet története. 1812—1847.* 116. 1. és 190. 1.

⁴⁾ Lásd u. o. 190. 1. Az *Aline*-ra vonatkozó egyéb adatok még: 222—261. II.

⁵⁾ Megjelent: Bäuerle Adolf: *Komische Theater*. 6 Bände. Pesth 1820—1829. C. A. Hartleben. A VI. kötetben: *Aline, oder Wien in einem andern Welttheile*. Volkszauberoper. — *Die schlimme Liesel*. Lustspiel. — *Wien, Paris, London und Constantinopel*. Ein Zauberspiel. Petrik közli ismert Bibliográfiájában (I. köt. 201. 1.), de úgy látszik csak egy hirdetés, vagy könyvjegyzék nyomán, mert könyvészeti leírását nem adja s szerinte három legelső közönyvtárunkban akkor (1888) a mű nem volt meg.

⁶⁾ Eredeti színlapgyűjteményemben.

⁷⁾ A bemutatott kettős valószínűleg a Czili és Bimsz duettje volt: »Megnőt-e már a fák...« Müller Vencel (1767—1853) a legtermékenyebb színpadi zeneszerző volt; eltekintve számos szimfóniájától, kantatéjától és miséjétől—277 daljátékot, operettet és népies színművet szerzett, melyek sikere páratlan volt. Egyes dalait még ma is szívesen éneklik.

⁸⁾ Lásd Siklóssy László cikkét a *Pesti Hírlap* 1935. évi aug. 31-i számában: *Budapest neve — angol ember találmánya*.

⁹⁾ Lásd Bártfai Szabó László: *Gróf Széchenyi család története*. III. köt. *Gr. Széchenyi és kortársai*. 550. 1.

¹⁰⁾ A Budán nyomott zsebkönyv gyűjteményemben. Első lapon.

¹¹⁾ Gillyén Sándor és Nagy Ferencz: *Pesti Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1839-dik évre*. Ennek 64. lapján: *A' társas kocsi*. Humoristicai csekélység. Langer után szabadon N. N.

¹²⁾ Házmán Ferenc (1810—1894) volt különben, aki a Buda városi tanács-teremben, — ahol német volt a hivatalos nyelv — először mert magyarul felszólalni. Házmán neve egyidőben hírhedt volt, mert Szemere Bertalannal ő ásta el Orsovánál a szent koronát s utóbb megcáfolhatatlan közhit lett, hogy a rejtekhelyet ő árulta volna el nagy pénzért az osztráknak.

¹³⁾ Treitschke Georg Friedrich (1776—1842): *Singspiele nach d. Französischen*. V. köt. 1808. A benne közölt huszonegy színdarab között az ötödik: *Aline*.

¹⁴⁾ Lásd az 505. lapon.

¹⁵⁾ Lásd Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. VI. köt. 304. hasáb.

¹⁶⁾ U. o. X. köt. 247. hasáb.

¹⁷⁾ Benke Kálmán: *Magyar Színvilág 1565—1872*. Történeti és statisztikai Almanach a színművészet köréből. Első rész. 37. 1.

¹⁸⁾ Könyves Máté *Játékszini Koszoru*-ja az *Aline* magyar bemutatójának évében jelent meg és megjelenésének helye: Buda-Pest.

¹⁹⁾ Kádár Jolán itt idézett adatait lásd fent a 3. jegyzetben. Az itt közölt első darab a Treitschke-féle fordítás, a fordító megnevezése nélkül.

²⁰⁾ Castelli Ignác Ferenc: *Memoiren meines Lebens*. Új kiadás. II. köt. 245. I. jegyzet.

²¹⁾ *Honművész*. A *Regélő* folyóírásnak társa. Alapítá és szerkeszté Róthkrepf Gábor. Pesten. (1833—1841) 1834 május 25-i 43. sz. 336. l.

²²⁾ U. o. a 44. számban 349. l.

²³⁾ A nyomtatvány gyűjteményekben.

²⁴⁾ Lásd Tóth Béla: *Szájról-szájra*. 2. kiad. 212. l.

²⁵⁾ *Kazinczy' Utja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra*. Pesten, Megjelent 1831. April. 31. 8. l.

²⁶⁾ Lásd Haraszti Emil: *Wagner Richard és Magyarország*. Budapest M. Tud. Akadémia. 1916. 260—263. ll.

²⁷⁾ Schams Ferenc: *Vollständige Beschreibung der königl. freyen Hauptstadt Ofen in Ungarn*. Ofen 1822. 433—435. ll.

²⁸⁾ *Buda-Pest*. Előadva 32 eredeti rajzolatban Alt Rudolf által. Pesten 1845. Hartleben Konr. Adolf. 57. l.

²⁹⁾ A bástyasétányt 1820-ban abból a pénzből csináltatta Buda városa, amelyet bizonyos átengedett telkek ára fejében a katonai kincstártól kapott.

³⁰⁾ *Jurdtus dall*. Megjelent Fáy első munkájában: *Bokréta, mellyel hazájának kedveskedik Fái Fáy András*. Pest 1807. 5. l.

³¹⁾ Lásd Bayer József: *A nemzeti játékszín története*. Budapest 1887. II. köt. 81—83. ll.

³²⁾ Büchmann G.: *Geflügelte Worte*. 23. kiad. Berlin 1907. 236. l.

³³⁾ Ld REXA DEZSÓ: A budapesti Nemzeti Színház könyv- és levéltára. Bp. 1908. 5. l.